

ЗНАЦИ НА ВРЕМЕТО – ОБРАЗИ ВЪРХУ БАНКНОТИ ОТ ДЪРЖАВИ НА БАЛКАНИТЕ (1944 – 1990)

Саша Лозанова, Стела Ташева

Резюме: Още от древността паричните средства служат за обмен в икономиката, търговията и пр. Като архив на визуални образи те съдържат най-широка информация за историята, владетелските и държавните институции, бита и културата. Книжните банкноти се появяват много по-късно във времето. Те наследяват традициите в художествено-декоративното оформление на парите (най-общо казано) и – успоредно с развитието на обществото – се появяват нови форми в техния облик. Банкнотите са и богат източник на информация, свързана с държавните системи, с формите на обществените отношения, с ценностите (мироглед), пропагандата, модата и пр.

В изследването се представят банкноти от втората половина на XX век, емитувани в няколко балкански страни: България, Румъния, Югославия и Гърция. Избраната гледна точка е изкуствоведски анализ. Проследено е изобразяването на архитектурни обекти върху купюрите, но анализираният контекст е по-широк. Той засяга политическата, идеологическата, ценностната и културната конюнктура на епохата. При анализа на материала се поставят следните въпроси:

- Какво и защо е представено в банкнотите?
- Как е изобразено то?
- Какви са посланията в образите на архитектурата и съпътстващите я мотиви?

В прочита на избрания материал е заложена историческа и културно-антропологична насоченост. В текста се търси както специфичното, така и общото в изображенията от банкнотите на посочените страни. Разкриват се знаците на миналото и техните образи в съдържателен план.

Ключови думи: образи в паричните емисии, втората половина на XX век, семантика, символика, обществени отношения, архитектура

Увод

Паричните средства са изобретени още в древността. Като архив на визуални образи, те съдържат най-широка информация за историята, владетелските и държавните институции, бита и културата на отделните народи. Спрямо металните образци (монетите), книжните

банкноти се появяват по-късно във времето. Първите подобни изделия са създадени в древен Китай и са от кожа¹. Хартиените отпечатъци с финансова стойност се изработват пак там още през IX век: причина, например, е голямата тежест на метала при нарасналия обем на търговския обмен. В Европа първоначално (XVII век – Венеция, Холандия) се използват депозитни разписки, приемани от банковите служители. Първите банкноти са емитирани именно от местните банки, а не от държавното управление. Като изобразителен репертоар художествено-декоративното оформление на монетите включва: портрети; надписи и знаци (на властта, на мястото, на владетеля и пр.); митологични и религиозни символи; архитектурни сгради и съоръжения.

Банкнотите като образец на професионално творческо изпълнение са дял от графичния дизайн (приложната графика). Изпълняват се от художници, които най-често се изявяват и в други области на изкуството (плакат, илюстрация, графика, живопис и др.) Графичните решения върху банкнотите наследяват традициите в изображенията върху монетите, но успоредно с развитието на обществото и технологиите те изграждат и своя собствена образност.

В проучването се представят банкноти от втората половина на XX век, емитирани в няколко балкански страни: България, Румъния, Югославия и Гърция. Като историци на изкуството и архитектурата извършваме сравнението на купюрите в образен, стилев и иконографски смисъл. Изборът на сравняваните държави е въз основа на сходствата им по отношение на: регион, народностно формиране, развитие и историческа съдба, а дори и сходен политически режим за разглеждания период (с изключение на Гърция).

Акцентът на статията е върху изображенията на архитектурни обекти в купюрите, но анализираният контекст е по-широк. Той засяга политическата, идеологическата и ценностната конюнктурa на епохата в отделните, разглеждани тук, страни. Търсим общото и различното в образите върху показаните тук артефакти.

Образите на банкнотите са изследвани според публикациите им в известни международни каталози², както и в сайтовете на националните банки и архивите им³. Споменатите тук банкноти могат да се видят

¹ За повече детайли виж в: **Моисеев**, Сергей. Происхождение бумажных денег. *Финансы и кредит*, 2004, № 20, с. 72-76. [**Moiseev**, Sergei. Proishozhdenie bumazhnyh deneg. *Finansi i kredit*, , 2004, no. 20, p. 72-76.].

² Камо тези на **Сuhaj**, George (ed.). *Standard Catalog of World Paper Money General Issues 1368-1960*. 13th edn. KrausePubl, 2010 и **Сuhaj**, George (ed.). *Standard Catalog of World Paper Money: Modern Issues 1961 – Present*. 17th edn. KrausePubl, 2011.

³ Виж *Каталог. Банкноти*. София: Българска народна банка, 2020. [*Catalogue. Banknotes*. София: Bulgarian National Bank, 2020.]. https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_notes_bg.pdf (accessed 18 March 2020).

онлайн в порталите, описани в края на текста. Източник на включените в статията снимки на банкноти е дигиталната колекция на Общомедия⁴.

АНАЛИЗ НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА ВЪРХУ БАНКНОТИТЕ

Общият преглед на графиката върху разглежданите банкноти от втората половина на XX век показва техния хибриден характер от гледна точка на изкуството, т.е. смесване на декорация, жанрове и форми на изпълнение.

В изобразителния им регистър (освен означената стойност) се включват:

- гербове, знаци и атрибути на властта;
- декоративни мотиви, надписи, флора и фауна;
- портрети (на митологически фигури, на съвременни и исторически личности, на събирателни „класови“ образи);
- архитектура (вкл. ландшафт и градска среда, индустриални съоръжения, монументи и произведения на изкуството).

Гербовете, заедно с други символи на властта и държавността, присъстват във всички банкноти. Самите гербове, като знаци на формата на управление обаче се променят активно във времето. Ще покажем синхронно сравнение на версии на гербовете на разглежданите държави през 1964 г., разкриващо техния образен и символичен регистър (фиг.1).

Фиг. 1. Гербове на България (1947 – 1967)⁵, Румъния (1965 – 1989)⁶, Югославия (1963 – 1992)⁷, Гърция (1935 – 1967)⁸.

⁴ Wikimedia commons. [Online]. https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page (accessed 18 March 2020).

⁵ Wikimedia commons. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_arms_of_Bulgaria_\(1948\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_arms_of_Bulgaria_(1948).svg) (accessed 3 April 2020).

⁶ Wikimedia commons. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_arms_of_Romania_\(1965-1989\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_arms_of_Romania_(1965-1989).svg) (accessed 3 April 2020).

⁷ Wikimedia commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem_of_the_Socialist_Federal_Republic_of_Yugoslavia.svg (accessed 3 April 2020).

⁸ Wikimedia commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Royal_Coat_of_Arms_of_Greece.svg (accessed 3 April 2020).

Присъствието на *житните класове, петолъчката, знамето* и избраното стилистично и цветово решение обединяват визията на емблемите на балканските страни от Източния блок. В периода 1944 – 1990 г. гербовете на тези държави се изменят, но не кардинално. Елементите, включени обаче в гръцкия герб (тържествената версия) от същия период, са много различни. А при смяната на политическия режим от монархия към управление на военната хунта, както и от военната хунта към демокрация в Гърция, разликата в мотивите върху герба е отново съществена. Може би поради тази честа смяна в гръцките банкноти от този период гербът не присъства.

В българските банкноти гербът присъства в автентичния си вид, разположен странично в композицията, но без да доминира – като например в банкнотата от 500 лв. емитувана през 1948 г.⁹ В румънските и югославските банкноти държавните гербове също са налични: например в купюрата от 1949 г. 500 леи и в югославския динар от 1950 г. (5000 динара). Те заемат важно място като мащаб и разположение в композицията (Фиг. 2).

Фиг. 2. 500 леи (1949 г.)¹⁰, 5000 динара (1950 г.)¹¹

⁹ Каталог. Банкноти. Цит. съч., с. 92. [Catalogue. Banknotes. Op.cit., с. 92].

¹⁰ Wikimedia commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:500_lei_1949_reverse.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:500_lei_1949_obverse.jpg (accessed 3 April 2020).

¹¹ Wikimedia commons. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:5000-Dinara-1950.jpg> (accessed 3 April 2020).

Интересно е да се отбележи, че в българските банкноти от 1951 г. се появява знак със стилизирани ръце, държащи сърп и чук (видим например в банкнотите от 1, 3 и 5 лв., но и като воден знак – в други образци). През 1962 г. знак със сърп и чук е наличен в долната част на купюрите от 5 лв. и 10 лв. Известно е, че това е централен елемент от герба на СССР за периода 1923 – 1991 г. Няма да коментираме тук този факт подробно, но такъв (различим и близък по вид и централно място в композицията) знак „сърп и чук“ отсъства в банкнотите от Румъния и Югославия в периода.

Разглеждайки символите на *властта* и *суверенността* в банкнотите, забелязахме липсата на традиционните властови атрибути: корона, жезъл, скиптер в повечето случаи (България, Румъния, Югославия). Това е свързано и с републиканската форма на управление, но и с желанието да има ясно разграничаване от довоенното монархическо минало. Короната (символ на действащата тогава монархия в Гърция) е налице в някои от гръцките банкноти в емисиите от 1955 г. като воден знак. В други образци от същата година, както и в по-късни емисии – след падането на монархията, тя липсва. Като цяло символите на държавното управление и власт в гръцките банкноти до края на разглеждания период са редки. Може да се каже, че в тях е осъществено *разделяне* на знаците на държавността от знаците на народността и историческата традиция. Наблюдава се най-общо стеснен регистър на властова (монархическа или друга) символика спрямо купюрите на другите балкански страни от периода. Това илюстрира и доминиращото отношение и интерес към богатството на историята и културата на Гърция – неслучайно то е избрано да представя страната върху банкнотите.

Декоративните мотиви в банкнотите най-често формират рамката на композицията в цялост и границите на отделните изобразителни полета, включени в нея. Тези мотиви имат различен характер и стилизация съобразно общото художествено решение на банкнотата. Сред тях намираме растителни, геометрични образи, фризове, щитове, картуши и т.н. В тях често се включват и надписите. Нашите наблюдения показват, че в образците на България, Румъния и Гърция декорациите използват мотиви от местното художествено наследство:

- средновековна книжна украса и по-късни архитектурни фризове (за банкнотите от България и Румъния);
- орнаментика от тъкани изделия и бродерии (за образците от Румъния – *фиг. 2*);
- стенописи с меандри, релефи с антични корнизи, колони и палмети (за декоративните мотиви на гръцките банкноти).
- В югославските купюри връзката с местните художествени традиции не е така силно изразена. В тях преобладават сложните геометризирани линеарни мотиви.

Отношението към украсата в банкнотите е в руслото на установени още в миналото художествени практики в това изкуство. Без да има водеща роля в информационното начало на облика на банкнотите, украсата показва известна свобода за лично творчество на авторите на графиките. (Може би регламентът на държавната властова поръчка към декоративното оформление не е бил толкова стриктен и конкретизиран?)

Флората в банкнотите е налична в няколко варианта: като част от гербовете; като самостоятелен декоративен елемент; като орнамент, оформящ рамки и/или водни знаци; като част от централни пейзажни сцени.

В банкнотите от Балканите **фауната** се среща по-скоро епизодично. За образа на българския лъв е писано много. У нас този мотив идва късно, наследявайки много по-стари, не задължително свързани с България изобразителни традиции. Впечатление прави появата на изображенията на совата и петела в гръцки банкноти (виж и банкнотата от 20 драхми, емитирана през 1954 г.). Известно е, че птиците са атрибути на древногръцки божества, натоварени с много семантични и символични функции. (Но темата е твърде широка и встрани от нашето изследване.)

От изкуствоведска гледна точка **портретите** върху банкнотите могат да се диференцират по начин на изпълнение: профил, анфас; бюст; цяло или частично изображение, фигурална композиция и пр. Тук ще се фокусираме върху семантиката и символиката на тези образи. Можем да разграничим няколко линии:

- на митологични образи;
- на исторически фигури;
- властови портрети – знакови политически и държавни водачи;
- класови образи, герои от съвременността: трудещи се работници, селяни и пр.

Митологични образи и исторически персонажи виждаме често в гръцките банкноти¹². При това, в емисиите от 1954 г. е наличен и портретът на владетел – крал Георгиус I, но тъй като той е убит през 1913 г., може да се каже, че към момента на отпечатване той е историческа фигура.

В отделни румънски банкноти също се срещат исторически портрети. Например емитираните през 1952 г. 100 леи съдържат портрета на историка Николае Бълческу¹³ (фиг. 3). Върху купюрите от 25 леи пък е изобразен груп

¹² Споменатите в текста гръцки банкноти могат да се видят в: Bank of Greece. Greek Banknotes (website).

http://www.greekbanknotes.com/greek-banknotes/a1944_1953/ (accessed 18 March 2020)

http://www.greekbanknotes.com/greek-banknotes/a1954_2001/ (accessed 18 March 2020)

¹³ Бълческу Николае. В: *Большая российская энциклопедия*. [Belchesku Nikolae. In: *Bolshaya rossiysskaya entsiklopediya*.] https://bigenc.ru/world_history/text/1892976 (accessed 18 March 2020).

румънски национален герой – Тудор Владимиреску, водачът на Влашкото въстание от 1821 г.¹⁴

Портрети на исторически личности обаче липсват в югославските и в българските купюри от разглеждания период. В тях на свой ред преобладават фигурите на *работници* и образите на двама политически водачи. Георги Димитров е изобразен върху банкнотите от 1951 г. (две години след смъртта му). Портретът на Тито се появява върху банкнотите в Югославия през 1985 г., пет години след смъртта му.

В ранните емисии на динарите (виж купюрите 50 и 100 динара от 1949 г.) присъстват класови образи – „герои от съвременността“: миньори, дървосекачи, ковачи, косачи и пр. През 1955 г. върху част от банкнотите се появява портретът на работника Ариф Хералич (фиг.4) или на момиче жътварка.

Фиг. 3. 100 леи от 1951 г.¹⁵, 10 динара от 1955 г.¹⁶

Портретът на българския политически лидер Георги Димитров фигурира в емисиите на левове от:

- 1951 г. – в банкноти от 200, 100, 50, 25 и 10 лв.¹⁷;
- 1962 г. – 10 лв. и 20 лв.¹⁸;
- 1974 г. – 10 лв. и 20 лв.¹⁹.

¹⁴ Tudor Vladimirescu. In: *Encyclopædia Britannica* (website). <https://www.britannica.com/biography/Tudor-Vladimirescu> (accessed 18 March 2020).

¹⁵ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ROL_100_1952_obverse.jpg (accessed 20 March 2020).

¹⁶ <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1000din-1963.jpg> (accessed 20 March 2020).

¹⁷ *Каталог. Банкноти*. Цит. съч. с. 97 – 101. [*Catalogue. Banknotes*. Op.cit. p. 97 – 101.].

¹⁸ Пак там, с. 105 – 106. [*Ibid.*, p. 105 – 106.].

¹⁹ Пак там, с. 110 – 111. [*Ibid.*, p. 110 – 111.].

Той е единственият представител на българската политическа класа от онзи период, който присъства върху банкнотите от периода на социализма. В хода на времето в образния регистър на банкнотите Георги Димитров се превръща в доминанта: в *единствено лице* на историята.

Друзите персонажи в българските банкноти са обобщени представители на „трудещите се“ хора: миньор (200 лв. – 1948 г.)²⁰, мюсюноберачки (500 лв. – 1948 г., 200 лв. – 1952 г.)²¹, бригадири (25 лв. – 1951 г.)²², розоберачки (50 лв. – 1951 г.)²³, гроздоберачки (100 лв. – 1951 г., 2 лв. – 1962 г., 2 лв. – 1974 г.)²⁴

От изкуствоведска гледна точка **архитектурата**, изобразена в банкнотите, се възприема като елемент от пейзажа в различни „поджанрове“ (природен, индустриален, градски и пр.). За да се впишем в обема на статията, тук отново проследяваме главно семантичната им съставляваща, като се абстрахираме от случаите, където архитектурните мотиви са представени в твърде малък мащаб и/или са част от фона на централното изображение. За нас тук монументите и релефните изображения (показани самостоятелно или върху сградите) са също част от архитектурните мотиви върху банкнотите.

Следва да отбележим, че първият архитектурен образец в българските банкноти е старата сграда на БНБ. Банкнотата е емитувана през 1920 г. с номинал от 1 лв. Изобразената постройка се е намирала на ул. „Алабин“ и ул. „Александър I“²⁵, а неин архитект е швейцарецът Якоб (Херман) Хайнрих Майер. През 1919 г. зданието е достроявано по проект на Никола Занков²⁶. В същата емисия от 1920 г., в купюрата от 2 лв. е изобразен Парламентът²⁷.

В следващите години (между двете световни войни) върху паричните знаци се появяват и следните изображения на:

- пристанището във Варна (500 лв. – 1922 г.; 500 лв. – 1940 г.);
- катедрален храм „Александър Невски“ (5000 лв. – 1925 г.);
- изглед от Велико Търново (250 лв. – 1929 г.; 200 лв. – 1943 г.);

²⁰ Пак там, с. 90. [Ibid., p. 90].

²¹ Пак там, с. 92, 101. [Ibid., p. 92, 101].

²² Пак там, с. 98. [Ibid., p. 98].

²³ Пак там, с. 99. [Ibid., p. 99].

²⁴ Пак там, с. 100, 103, 108. [Ibid., p. 100, 103, 108].

²⁵ **Аврамов**, Румен. *Комуналният капитализъм*, т. II. София: Фондация Българска наука и култура / Център за либерални стратегии, 2007, с. 74. [**Avramov**, Rumen. *Komunalniyat kapitalizmat*, t. II. Sofia: Fondatsiya Balgarska nauka i kultura / Centar za liberalni strategii, 2007, p. 74].

²⁶ **Ганчев**, Христо. **Дойчинов**, Григор. **Стоянова**, Иванна. **Кръстев**, Тодор. *България – 1900: Европейски влияния в българското градоустройство, архитектура, паркове и градини 1878–1918*. София: Арх и Арт, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2002, с. 175. [**Ganchev**, Hristo. **Doychinov**, Grigor. **Stoyanova**, Ivanna. **Krastev**, Todor. *Bulgariya – 1900: Evropeyski vlianiya v balgarskoto gradoustroystvo, arhitektura, parkove i gradini 1878–1918*. Sofia: ArhiArt, Professor Marin Drinov Publishing House of BAS, 2002, p. 175].

²⁷ *Каталог. Банкноти*. Цит. съч. с. 48. [Catalogue. Banknotes. Op.cit. p. 48].

- новата сграда на БНБ (5000 лв. – 1938 г.);
- Рилски манастир (1000 лв. – 1942 г.);
- Парламента (5000 лв. – 1942 г.).

Графиката на банкнотите от първата половина на XX век разкрива добра професионална култура и ползване на различни художествени традиции. Регистърът на изображенията (вкл. портрети на исторически личности и лидери, както и формите на декорация) е по-широк от този в годините след 1944 г. Това важи и за архитектурните мотиви, които са представени с разнообразни исторически и съвременни образци. Особено интересен творчески похват, който липсва в следвоенните банкноти на България, е използването на арковидна рамка на композицията (фиг.4).

Фиг. 4. 1000 лева от 1929 г.²⁸

В периода 1944 – 1946 г. (и в обръщение до 1952 г.) се издават банкноти, отпечатани в Гознак – СССР²⁹, с автори руските художници Иван Иванович Дубасов (1897 – 1988) и Сергей Акимович Поманский (1906 – 1987), в които присъстват само декорация и герб.

В първата банкнота, емитирана вече в Народна Република България – 20 лв. от 1947 г., център на композицията е отново *сградата на БНБ*. Това вече е новата постройка от 1939 г., чиито архитекти са големите Иван Васильов и Димитър Цолов. Сградата се повтаря и в банкнотата със същата стойност от 1950 г.

²⁸ Wikimedia commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1000Leva_1929.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1000Leva_1929a.jpg (accessed 18 March 2020)

²⁹ Гознак – единственото предприятие в Русия (работило и във времената на СССР), издаващо хартиените парични знаци, облигации, гербова хартия и друга защитена продукция. Виж Гознак <https://goznak.ru/about/history/> (accessed 18 March 2020).

Останалите изображения върху банкнотите от 1951 г. (до 1962 г.) включват споменатите вече берачки, миньор и бригадири, както и някои строителни съоръжения и машини: тунел, жп линия, трактори, влакове, самолети и пр.

През 1962 г. в банкнотите от България се наблюдава по-широко присъствието на архитектурата като:

- исторически монумент (паметникът на Шипка³⁰, 1 лв.);
- урбанизиран пейзаж (курорт „Златни пясъци“³¹, 5 лв.)
- промишлени комплекси (Девненски промишлени заводи – 10 лв. и ТЕЦ „Марица изток“ – 20 лв.).

В купюрите ни липсват архитектурни препратки към сградите на властта. Важно е да отбележим, че в купюрата от 1 лв. монументът на връх „Шипка“ по място, съдържание и символика в изобразителната композиция е „синонимичен“ на герба.

В образите на пуснатите в обръщение през 1974 г. банкноти няма съществени визуални и стилови разлики с предишните – композицията, цветовете, сградите, персонажите и др. са същите.

Приключвайки прегледа на българските банкноти, ще отбележим и знаменателния факт, че в първата банкнота след края на разглеждания период (от 1990 г.) има ретроспективен акцент. Тя е с номинал 50 лв. и съдържа в себе си изглед от хълма Царевец във Велико Търново. Той е включен в арка, повтаряща композиционно структурата от банкнотата от 20 лв., емитирана през 1920 г.

Сравнителният преглед на купюрите в България, Румъния и Югославия разкрива общност в постигнатия тематичен регистър на архитектурни изображения – като вид и функция. В Румъния са налични изображенията на знакови за социализма здания и съоръжения, както и изгледи на архитектурно наследство от края на XIX и началото на XX век. Така, представителната социалистическа архитектура е илюстрирана чрез Дом Скантея (Домът на печата) в Букурещ и индустриално строителство, изгледи от язовири, заводи и пристанища. Докато в емисията от 1966 г. се използват изображения на Атенеума (построен през 1888 г. в Букурещ) и на Двореца на културата в Яш (1925 г.). Използват се и природни перспективи.

³⁰ Архитектурната структура и функцията на монумента се анализират в част от статията: **Lozanova, Sasha, Tasheva, Stela.** Tracing religion and cult in the architecture of European totalitarian regimes of the XX century. *Design. Art. Industry*, 2018, no. 5, p. 25 - 34.

³¹ Повече данни за „Златни пясъци“ и за българските курорти са налични в статиите: **Tasheva, Stela, Davcheva, Maria.** The Brand: Sunny Beach and Albena, Bulgaria. In: *Central Asian Journal of Art Studies*, no. 3, T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, 2016, p. 94-104; **Ташева, Стела.** Черноморските курортни комплекси и лицето на България. В: *Българският XX век в изкуствата и културата*, София: Институт за изследване на изкуствата – БАН, 2019, с. 485 - 488. [**Tasheva, Stela.** Chernomorskite kurortni kompleksi i liceto na Balgaria. In: *Balgarskiyat XX vek v izkustvata i kulturata*. Sofia - The Institute of Art Studies – BAS, 2019, p. 485 - 488.].

Образците на архитектурното наследство от XIX век са придружени от портрети на техни съвременници. Изображенията на архитектурата и индустрията от периода на социализма се комбинират както с по-стари исторически портрети, така и с „класови“, типизирани образи от това време (работник, селянка и др.)

В югославските банкноти отново виждаме архитектурни паметници: от XIX век – сградата на Парламента (5000 динара от 1955 г. или 50 динара от 1965 г.³²); или по-стари – в изглед от комплекса Дубровник (100 динара от 1955 г.). Срещат се индустриални съоръжения и постройки (например в банкнотите от 5 и 10 динара от 1965 г.). През 80-те години на миналия век в югославските банкноти се изменя стилът на художественото изпълнение, но тематичният им регистър се съхранява³³.

Специфичен белег на югославските банкноти са образите на паметници като:

- релеф (войници) с автор скулпторът Иван Мещрович върху сградата на парламента в Белград (емисии 5 000 динара – 1955 г., 50 динара – 1965 г. и 1968 г., 50 и 200 динара от 1990 г.);
- „Монумент на мира“ в Ню Йорк с автор Антун Аугустинчич (100 динара, емисия от 1965 г.);
- портретна скулптура на Никола Тесла, изградена в парк Ниагара (емисия от 1970 г. – 500 динара);
- монумент в памет на битката при Козара от Втората световна война (емисия от 1989 г. – 500 000 динара).

В гръцките банкноти архитектурата е много по-широко застъпена. Някои нейни образи са съпоставими с вече разглежданите случаи на балканските социалистически страни: промишлен пейзаж с параходи (50 драхми от 1964 г.), няколко изгледа от острови и крепости. Присъщо за Гърция е широкото представяне на античността, вкл. антични кораби (50 драхми 1954 г., 1955 г.), руини, храмове, скулптури, релефи, мозайки и др. Важно е да се отбележи и присъствието на знакови образци на църковната архитектура, както и на разнообразни по функции сгради, несвързани с властта и държавното управление като например Националният университет в Атина (в банкнотата от 100 драхми от 1967 г.).

Заклучение

Художественото съпоставяне дори само на гербовете на Румъния, Югославия и България откроява общи белези в самата композиция и в

³² Тази и останалите споменати в текста банкноти са налични тук: Atsnotes. World Paper Money Catalog and History of World Currency (website). <http://www.atsnotes.com/catalog/catalog.html> (accessed 18 March 2020).

³³ Виж например панорамата на Дубровник в банкнотата от 50 000 динара, 1988 г.

наличието на едни и същи знаци, мотиви – петолъчката и житните класове. Гербът на Гърция има различен вид: мотиви, колорит, семантика и символика. Ясно е, че в голяма степен това се определя от типа на политическата система.

Сравнението на изображенията върху банкнотите в статията показва близки художествено-декоративни тенденции. Оформлението на купюрите в периода 1944 – 1990 г. в разглежданите държави е сходно, то се състои от традиционни мотиви и орнаменти с геометричен, флорален характер, с изображения на животни, птици, надписи и цифри. Налице е обичайната за този тип (графична) украса – стилизация. Според нас художествените решения на румънските и югославските образци превъзхождат българските като избор и трактовка. Имаме предвид професионализма, изобразителната култура и постигането на разнообразие в облика на банкнотите, представящи отделни емисии и епохи. Този извод важи в още по-голяма степен за оформлението на гръцките образци. Те са издържани в композиционно отношение, с перфектен усет за стил и стилизация. Естествено, явен е афинитетът към античното гръко-римско художествено наследство, както и към Ренесанса, класицизма и еkleктиката, които са негово продължение впоследствие. На този фон композицията и украсата на българските банкноти се отличава с бедния си регистър, с еднообразието и повторемостта на декоративния облик – от една емисия, към следващата. Властват шаблонът, стереотипът, клишетото. Възможни причини за това се крият, от една страна, в историческите, идеологическите и политическите реалии. Като образец за облик им често са използвани синхронно изработваните руски (съветски) банкноти. От друга страна, в България историческата традиция на изработване и използване на книжни парични средства „закъснява“ във времето за разлика от другите споменати в текста страни.

В представените образци на купюри широко е застъпен портретът. За разлика от античната традиция за изобразяване на актуалните (към времето на създаване на монетите) императори, то в банкнотите от втората половина на XX век рядко се показват политически водачи приживе (управлявали към момента на въвеждането на купюрите в обръщение).

В образците от Румъния, Югославия и България от следвоенния период присъстват „типажни“, „класови“ портрети на работници, селяни, мъже и жени, представени с характерното си работно облекло, атрибути и дейност: в промишлеността и строителството, в земеделието. На поколенията, живели в тези страни в десетилетията след Втората световна война, същите образи са познати от лозунги, плакати, книжната илюстрация и пр. жанрове на приложната графика, живописата и др. Възприемаме ги и като израз на господстващите идейно-политически внушения на властта, и като исторически документ (автентичен архив) на времето си. (Любопитен, макар и единичен пример е югославската

банкнота с портрет на световно прочут изследовател с местен произход.)

По обясними причини типажните образи (обобщени – идеализирани) липсват върху показаните гръцки банкноти. В тях на свой ред впечатлява широтата и многообразието на митологически фигури и (в по-голяма степен) на подбрани личности – исторически или от XX в. Сред тях са творци на изкуството, борци за независимост, изследователи и др. Можем да кажем, че гръцките образци са свидетелство за разгърнатата историческа памет. За нея сякаш всички етапи от собствената история имат равно право да остават явни следи в народностното съзнание. Очевидно гръците приемат и изобразяват богатата си история (древна, средновековна и съвременна) такава, каквато е, с нейните победи и поражения, провали и триумфи.

Архитектурата е широко застъпена в изобразителния регистър на банкнотите. Тя заема или централно място, или оформя странични части на композицията. Представена е и самостоятелно (само сграда), и в разгърнатата пейзажна панорама. Намираме я някъде едва видима във фона на многофигурно изображение или като част от индустриален пейзаж. В банкнотите от Румъния, Югославия и България често присъстват знакови здания на държавната власт и/или централната банка. В банкнотите фигурират и представителни архитектурни съоръжения: от края на XIX век – в Румъния; монумент с мемориален характер от началото на XX век – в България.

Интересно явление върху банкнотите са архитектурните изгледи на морски курорти от Адриатика и Черно море – Югославия, България. Създаването на курортите и днес се счита за едно от социалистическите достижения на България. От друга страна, изборът на архитектура от дадената епоха в българските банкноти може да бъде свързан и с метафората за „изграждане“ на режим, нация, нов живот и пр.; с важността на „курса към индустриализация“, а и с желанието именно индустрията и курортите да са *главното* лице на социалистическа България. (В банкнотите няма образи на жилищни и обществени (властови, църковни, образователни, търговски) сгради, квартали и пр.)

Някои от югославските образци акцентират върху приноса на местните автори (от XX век) в световното изкуство. Стана дума за монументалните им скулптурни композиции, създадени за пространства в градове, далеч извън пределите на Югославия.

И в това отношение гръцките банкноти въздействат с богатството и разнообразието на показаните архитектурни обекти, популярни (или не) извън страната, съвременни или исторически. Сред тях са руини на храмове от древността, култови сгради от античността, църкви от Средновековието. Срещат се и множество скулптурни композиции, статуи, релефи и пр. артефакти, вкл. „възстановки“ на антични екстериори/

интериори, репродуцирани в по-късни композиции. Гръцките банкноти открояват архитектурата в широк диапазон като: вид, функции, време и място на създаването ѝ. Забележимо е и многообразието в самото ѝ представяне: мащаб, ракурс – перспектива (спрямо предната условна плоскост на композицията); съчетаването ѝ с портрети на изтъкнати личности и пр.

Банкнотите носят богата и разнородна информация и са автентичен документ на историята и културата на дадената страна, на насажданите, временни – конюнктурни, идеологически и властови ценности, идеи и стереотипи. В случая с Балканите, в тях са ясно разпознаваеми и чертите на историческата съдба на отделните народи. Заедно с това оформлението на паричните знаци има съществен принос както в отразяването, така и във формирането на психологията и мирозгледа на ползвателите. За дадения период може да се обобщи, че за България „парична“ (и не само) ценност са политическите и типажните фигури, както и курортите и индустрията. За Румъния акцентът пада и върху историческото наследство. За Югославия от голямо значение е приносът към науката и изкуството (в световен план). А за Гърция – всичко посочено заедно, а и много повече.

БИБЛИОГРАФИЯ

Онлайн ресурси

Белческу Николае. В: *Большая российская энциклопедия* (уебсайт). [Belchesku Nikolae. In: *Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya* (website). https://bigenc.ru/world_history/text/1892976 (accessed 18 March 2020).].

Гознак (уебсайт). [Goznak (website)]. <https://goznak.ru/about/history/> (accessed 18 March 2020).

Abenteuer Reisen – Bis ans Ende der Welt (website). <https://www.bis-ans-ende-der-welt.net/Reisen.htm?Menu-B&Code=EN> (accessed 18 March 2020).

Atsnotes. World Paper Money Catalog and History of World Currency (website). <http://www.atsnotes.com/catalog/catalog.html> (accessed 18 March 2020).

Greek Banknotes (website). <http://www.greekbanknotes.com> (accessed 18 March 2020)]

Numismondo. Word Printed Money Picture Catalog. <http://www.numismondo.net> (accessed 18 March 2020).

Tudor Vladimirescu. In: *Encyclopædia Britannica* (website). <https://www.britannica.com/biography/Tudor-Vladimirescu> (accessed 18 March 2020).

Wikimedia commons. <https://commons.wikimedia.org> (accessed 3 April 2020).

Публикации (монографии, статии)

Аврамов, Румен. *Комуналният капитализъм*, т. II. София: Фондация Българска наука и култура / Център за либерални стратегии, 2007. [**Avramov**, Rumen. *Komunalniyat kapitalizam*, т. II. Sofia: Fondaciya Bgarska nauka i kultura / Centar za liberalni strategii, 2007].

Ганчев, Христо. **Дойчинов**, Григор. **Стоянова**, Иванна. **Кръстев**, Тодор. *България – 1900: Европейски влияния в българското градоустройство, архитектура, паркове и градини 1878–1918*. София: Арх и Арт, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2002. [**Ganchev**, Hristo. **Doychinov**, Grigor. **Stoyanova**, Ivanna. **Krastev**, Todor. *Balgariya – 1900: Europeyski vlianiya v balgarskoto gradoustroystvo, arhitektura, parkove i gradini 1878–1918*. Sofia: ArhiArt, Professor Marin Drinov Publishing House of BAS, 2002].

Каталог. Банкноти. София: Българска народна банка, 2020. [*Catalogue. Banknotes*. София: Bulgarian National Bank, 2020]. https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_notes_bg.pdf (accessed 18 March 2020).

Моисеев, Сергей. Происхождение бумажных денег. *Финансы и кредит*, 2004, № 20. [**Moiseev**, Sergei. Proishozhdenie bumazhnih deneg. *Finansi i kredit*, no. 20].

Ташева, Стела. Черноморските курортни комплекси и лицето на България. В: *Българският XX век в изкуствата и културата*, София: Институт за изследване на изкуствата – БАН, 2019, с. 485–488. [**Tasheva**, Stela. Chernomorskite kurortni kompleksi i liceto na Balgaria. In: *Balgarskiyat XX vek v izkustvata i kulturata*. Sofia - The Institute of Art Studies – BAS, 2019, p. 485–488].

Сухай, George. *Standard Catalog of World Paper Money General Issues 1368–1960*. 13th edn. Krause Publ., 2010.

Сухай, George. *Standard Catalog of World Paper Money: Modern Issues 1961 – Present*. 17th edn. Krause Publ., 2011.

Lozanova, Sasha, **Tasheva** Stela. Tracing religion and cult in the architecture of European totalitarian regimes of the XX century. In: *Design. Art. Industry (DAI)*, 2018, no. 5, p. 25 – 34.

Tasheva, Stela, **Davcheva**, Maria. The Brand: Sunny Beach and Albena, Bulgaria. In: *Central Asian Journal of Art Studies*, no. 3, Т.К. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, 2016, p. 94–104

Višćević, Zlatko. *Coins and Banknotes of Yugoslavia, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia*. Rijeka, 2011.

SIGNS OF THE TIMES: ARCHITECTURE IN THE IMAGES ON BANKNOTES FROM THE BALKANS (1944 – 1990)

Sasha Lozanova, Stela Tasheva

Abstract: Ever since antiquity monetary units have been used as means of exchange in economy, commerce, etc. As an archive of visual images, they contain a broad range of information about historical events, ruling institutions and state authorities, everyday life and culture. Paper banknotes appear much later in time. They inherit the traditions in the artistic and decorative design of monetary units (broadly speaking) and in parallel to societal development their design incorporates new forms. Additionally, banknotes are a rich source of information about the state systems, the forms of social and societal relations, values (mindset), doctrines, fashion, etc. The current study presents banknotes from the second half of the 20-th century, emitted in several Balkan countries: Bulgaria, Romania, Yugoslavia and Greece. They are viewed through the perspective of art analysis. The article outlines the reproduction of architectural objects onto the banknotes, analysed in a much broader context. The latter concerns the prevailing political, ideological, value-related and cultural atmosphere of those times. The following questions are posed during the analysis of the banknote sample:

- What is represented onto the banknotes and why?
- How is it represented?
- What are the messages in the architectural images and the affiliated motifs?

The interpretation of the selected banknote sample is elaborated from a historical and cultural-anthropological perspective. The article highlights both the specific and the common in the reproduced images onto the banknotes of the above countries. The signs of the past and the related images are presented in terms of their underlying contents.

Keywords: images on banknote emissions, second half of 20-th century, semantics, symbolics, societal relations, architecture